

Tatvine knjižničnega gradiva v knjižnicah

Marija Milenković*

Tatvine v knjižnicah so pojav, star toliko kot knjižnice same. V razvitem svetu se bibliotekarji, pravniki in kriminologi z vso zavzetostjo ukvarjajo z raziskovanjem tega deviantnega pojava, razvili pa so tudi različne preprečevalne in varovalne sisteme.

Pri nas se s tatvinami v knjižnicah še nismo ukvarjali. Ob čedalje močnejšem odpiranju knjižnic javnosti ter vedno večji dostopnosti knjižničnega gradiva bi veljalo razmišljati tudi o morebitnih storilcih, zavarovanju in sploh preprečevanju tatvin v knjižnicah. Ker v naših knjižnicah še nismo elektronsko ali kako drugače načrtno zavarovali gradiva, je naloga knjižničarjev, da sami storijo vse, da bi čim manjkrat postali žrtve tatvin.

V okviru izobraževanja in usposabljanja knjižničarjev ter zaradi teženj po vključevanju v sodobne evropske in svetovne tokove, bi morali širiti znanje, raziskovalno in preprečevalno dejavnost tudi na tem področju.

Ključne besede: tatvine, knjižnice, zavarovanje, preprečevanje.

UDK 343.711:026/027

Zgodovina pojava

O tem, kdaj se je družba začela zavedati, da so tatvine v knjižnicah resen problem, so mnenja različna. Zanesljivo pa je, da so že pred mnogimi leti v številnih knjižnicah zaznali tatvine knjižničnega gradiva, in z gotovostjo lahko trdimo, da so tatvine v knjižnicah pojav, ki je star toliko, kot so stare knjižnice same.

Iz zgodovine vemo, da prvi bibliofil, asirski vladar Asurbanipal (vladal je v 7. stol. p. n. š.), ni bil ravno uglašen pri zbiranju glinenih ploščic za svojo knjižnico. Njegova zbirateljska strast veje iz pisma, ki ga je poslal svojemu uradniku v Babilon: »Dragocene ploščice, katerih prepisov v Asiriji ni, vzemite in prinesite meni! Pisal sem predstojnikom templja, uradnikom in nadzornikom in nihče vam jih ne sme odreči. In če vidite kakšno ploščico ali kako obredno besedilo, ki bi bilo primerno za mojo palačo, zahtevajte, vzemite in pošljite sem!«¹ Asurbanipal si je namreč zadal nalogo, da bo zbral vse pisano gradivo, ki so ga ustvarile prejšnje generacije na Srednjem vzhodu na literarnem in znanstvenem področju. Zato je strastno zbiral vse, kar mu je prišlo pod roko, vendar pa je treba priznati, da je večino svoje bogate knjižnice vendarle ustvaril s prepisovanjem tablic, za razliko od prejšnjih vojskovodij, ki so »knjige« izključno plenili in ropali.

Asurbanipal je bil prvi, ki je svojo knjižno posest zaznamoval z ex librisom in jo s tem skušal tudi zavarovati pred tatvinami. S klinopisom popisane ploščice so nosile poleg imena pisarja še oznako: »(Palača) Asurbanipala, veli-

kega kralja, mogočnega kralja, kralja sveta, kralja Asurjeve dežele.«²

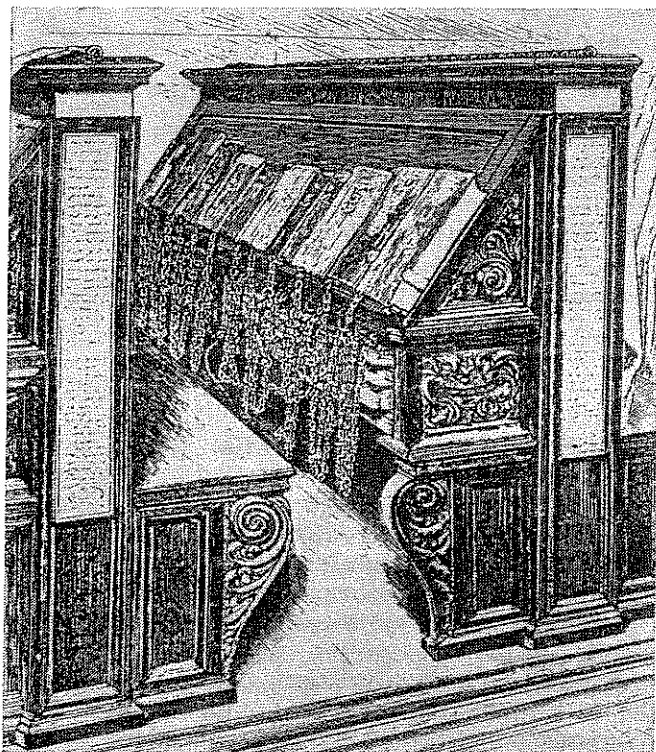
Znameniti vojskovodja Aleksander Veliki (4. stol. p. n. š.) je na svojih osvajalskih pohodih v Mali Aziji, na Srednjem in Daljnem vzhodu namenjal veliko »pozornost« ravno knjižnicam. Načrtno je zbiral papirusove zvitke, med prvimi in najbolj slavnimi uporabniki njegove knjižnice pa je bil Aristotel. Kasneje je prišel del te knjižnice v roke Ptolomejcem, ki so nadaljevali z zbiranjem in pridobivanjem literature helenistične kulture na najrazličnejše, tudi nepošteno načine. Kraljevi uslužbenci so npr. pregledovali vse ladje, ki so se zasidrale v aleksandrijskem pristanišču, jih zasegli, na hitro prepisovali najdene zapise ter nato vračali lastnikom kopije, obdržali pa originale.

Najstarejše knjižnice so bile vladarske in državne, združevale pa so knjižnično in arhivsko gradivo. Javnost vanje ni imela vstopa, saj so bile nameščene pretežno v vladarskih palačah in v templjih. V helenistični dobi pa začnejo množično rasti privatne knjižnice bogatejših meščanov, saj je knjiga postala stvar prestiža in ugleda. Najenostavnejši način, na katerega so prišli Rimljani do bogatih knjižnic, so bila ropanja v na novo osvojenih grških mestih. Bogati zasebniki so tudi kupovali drage papirusove zvitke in jih opremljali z oznakami lastništva. V 1. stol. p. n. š. je Jurlij Cezar zasnoval prvo javno knjižnico, po njej pa so se zgledovali tudi v drugih mestih imperija. Posebno zanimiva je bila knjižnica v Atenah, ki je nastala okoli leta 100 v času cesarja Trajana, in ima v zidu vklesan prvi knjižnični red. Poleg drugih navodil glede uporabe in delovnega časa knjižnice lahko tudi beremo, »da je prepovedano odnašati knjige iz knjižnice«.

² Dolar, s. 48.

* Marija Milenković, profesorica slovenščine in ruščine, bibliotekarka, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

¹ Stipčević, s. 19.

Knjižni pulti v knjižnici Medicejcev (Biblioteca Laurenziana) v Firenci. Načrte zanje je izdelal Michelangelo

Srednjeveške knjige so imele poleg vsebinske tudi veliko materialno vrednost, saj so bile platnice kodeksov dostikrat vezene z zlatom in okrašene z dragimi kamni. Poleg tega so bile knjige pred Gutenbergovim izumom pravzaprav unikati in s tem praktično nenadomestljive. Zato so si jih v zgodnjem in srednjem obdobju zelo redko in izjemoma posojali le samostani in cerkve med seboj. Znotraj samostanskih zidov so menihi uporabljali knjižnico pri študiju in pripravi obredov. Nadzorstvo nad izposajo so zaupali knjižničarju, ki je redovnike zadolževal in razdolževal ter skrbel, da so gradivo vračali nepoškodovano. Če so knjigo že posodili izven svojih prostorov, je moral uporabnik zanjo jamčiti s pologom, ki je ustrezal vrednosti knjige.

Kljub temu pa je bilo tatvin knjig veliko. Zato so knjige skušali najprej zavarovati s tem, da so vanje zapisovali t.i. knjižna prekletstva (anateme). Tovrstna besedila so dokaj pogosta, med njimi je tudi takole (samostan St. Albansa v Angliji): »Ta knjiga je lastnina St. Albansa. Če jo kdo ukrade ali ji izbriše naslov, naj bo

preklet!«³ Po tem zapisu lahko sklepamo, da so tatovi, da bi zbrisali sledove o prvotnem lastniku, zbrisali tudi naslovno stran, na kateri je bil exlibris.

V knjigah srednjega veka je bilo zapisanih zelo veliko takih prekletstev. Lastniki so bili očitno prepričani, da bo to besedilo, ki je včasih grozilo s smrtjo, hudičem, peklenskimi mukami in še s čim, tako zastrašilo morebitnega storilca, da bo opustil nečedno dejanje. Nekatera prekletstva so bila zapisana tudi v verzih, tako da lahko govorimo kar o posebni književni zvrsti. Iz tega časa je tudi tale pesmica:

Das Buch ist mir lieb.
Wer mir's stiehlt, ist ein Dieb.
Sei's ein Ritter oder Knecht
Der Galgen wär ihm recht.⁴

V poznem srednjem veku je postalo posojanje knjig iz samostanov že bolj običajno, cerkveni koncil v Parizu (l. 1212) pa je odločil, da je treba posojati knjige vsem tistim, ki jih potrebujejo, in prepovedal je zavarovanje knjig z anatemo, že napisana prekletstva pa je razveljavil.

Sčasoma so se torej tudi samostanske knjižnice odprle zunanjim uporabnikom, vendar niso posojale vsega gradiva, pač pa le tisto, ki je bilo materialno in drugače manj vredno. Ker so bile knjige zdaj dostopnejše tudi tatovom, same grožnje s prekletstvom pa očitno neučinkovite, so izumili zanesljivejši način za zavarovanje knjig. Dragocene knjige so enostavno priklenili z verigami na pulte ali na police. Vendar pa so bile tako zavarovane le tiste knjige, do katerih so imeli dostop zunanji uporabniki, torej knjige v čitalnici oz. prezenčni izvodi.

Zavarovanje knjig s priklepanjem je bilo najpogostejše v 16. stol., obdržalo pa se je v nekaterih knjižnicah tja do 18. stol. Čeprav so verige motile uporabnika in mu omejevale gibalni prostor, so zadovoljivo opravljale svojo nalogo, razen tega pa so tudi onemogočale nered, kajti knjige so bile običajno razvrščene v police in na pulte po strokah, veriga pa je tako in drugače zagotavljala, da bodo na svojem mestu tudi ostale.

Nevarnost pa je grozila od drugod. Papež Sixtus V. je pred 400 leti dal vklesati v marmorno steno Vatikanske knjižnice napis, v katerem pravi, da bo izobčen vsak, ki bi se po-

³ Stipčević, s. 173.

⁴ Eichler, s. 378.

lastil kake knjige ali njenega dela, oziroma bi kakorkoli poškodoval knjižnično gradivo. Izkazalo pa se je, da so to grožnjo uresničevali zelo diskrecionarno. Nekaj let kasneje so namreč zasačili pri tatvini knjig v Franciji znanega kardinala Giambattista Pamfilija, vendar to dejanje znani osebnosti ni škodovalo. Kasneje je Pamfili postal papež Inocenc 10., imenovan tudi »Nedolžni«.⁵

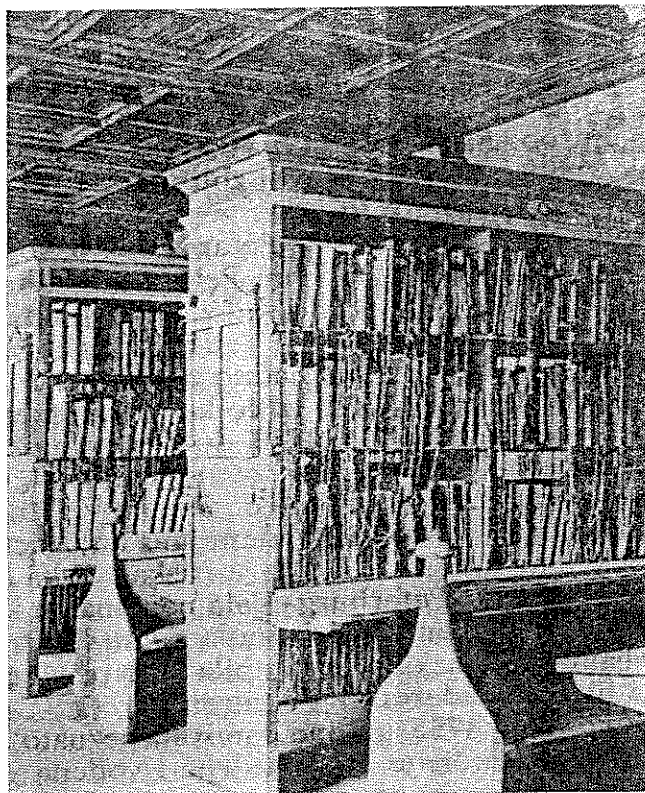
Ta primer govori, da so izhajali tatovi knjig v glavnem iz najvišjih slojev, in da duhovniki niso bili imuni za tovrstna dejanja. Sploh pa je razumljivo, da so se s tatvinami knjig lahko ukvarjali le tisti, ki so imeli do njih dostop, torej bibliotekarji v samostanskih knjižnicah, menihi, kardinali in drugi visoki cerkveni dostojanstveniki.

Sicer pa o tem govorijo primeri iz prakse. Za najuspešnejšega knjižnega tatu 18. stol. velja kardinal in papeški nuncij, umetnostni zgodovinar Johann Joachim Winckelmann, ki je pod svojo kardinalsko obleko, ali pa tako, da je pomagaču metal knjige skozi okno, »zbral« za svojo privatno knjižnico 60 000 zvezkov. Kasneje je postal vodja Vatikanske knjižnice.

Zanimiv je tudi primer italijanskega grofa Guglielma Libri (nomen est omen!).⁶ Temu bibliomanu se je posrečilo (l. 1841) postati vodja komisije, ki je popisovala stanje knjižnih rokopisov v francoskih knjižnicah. Funkcija mu je omogočila, da si je prisvojil veliko število dragocenih rokopisov, ko mu je začelo goreti pod nogami pa je zbežal v Anglijo. Tu je navezal tudi ugodne poslovne stike, tako da je določeno količino knjig zelo drago prodal, veliko pa mu jih je še ostalo tudi za lastno zbirko.

Knjige so bile skozi zgodovino pogosto vojni plen, zlasti pa še v času Napoleonovih bojnih pohodov. To so bile dobro premišljene akcije, ki jih je zelo poznavalsko vodila država.⁷ Žrtve so bile zlasti cerkve in samostani v Nemčiji (Porenje), Belgiji, knjižnice v Italiji, na Dunaju itd. Veliko tega blaga, kljub zahtevam Dunajske mirovne pogodbe, niso nikoli vrnili lastnikom.

Za tatvine tako velikih razsežnosti, ki bi jih danes lahko primerjali, glede na socialni položaj storilcev, s kriminaliteto belega ovratnika, sta bili značilni dve okoliščini: častna služba, ki jo je storilec opravljal, in njegova duhovniška kuta. Tudi v sodobnem času lahko naj-

Knjige na verigah v katedralni knjižnici v Herefordu (Anglija)

demo v vsaki državi take senzacionalne primerre tatvin, za katere pa strokovnjaki pravijo, da so le vrh ledene gore (pri nas primer velike tatvine v zagrebški nacionalki).

Nekatere ugotovitve sodobnih raziskav po svetu o tatvinah knjižnega gradiva v knjižnicah

Tatvine knjig v knjižnicah so zelo star pojav. To, da se tako dolgo niso ukvarjali z njimi, ni nič nenavadnega, saj vemo tudi, da so npr. zlorabljanje otrok in še marsikatero druge deviantne pojave obravnavali šele dolgo potem, ko so bili zaznani. Če upoštevamo še dejstvo, da so prevladovali med storilci tatvin v knjižnicah ljudje iz višjih slojev, je molk o tem dogajanju toliko bolj razumljiv.

Ralph Munn je bil med prvimi, ki je pisal o kriminaliteti v knjižnicah (*Library journal*, 1935).⁸ V svojem pisanju ugotavlja, da so knjiž-

⁵ Prav tam, s. 877.

⁶ Prav tam, s. 877.

⁷ Stipčević, s. 466.

⁸ Lincoln, s. 34.

ničarji največkrat nemočni, in da tatvin ni mogoče preprečiti, ker je nemogoče pregledati vsakega obiskovalca, ko zapuša knjižnico. Munnova misel, da je treba nadzorovati pri izhodu, je posrečena in se je izkazala za uporabno, kajti številni sodobni elektronski sistemi temeljijo ravno na tem principu.

Od Munnovega opozorila dalje se v zahodnih državah, zlasti pa v ZDA, resno ukvarjajo s problemom, ki povzroča knjižnicam veliko gmotno škodo. Tatvine knjig so postale predmet kriminoloških raziskav, čeprav je raziskovanje tega pojava težavno, ker knjižnice redko vodijo natančno evidenco o izgubljenem in izginulem gradivu.

Poleg tega pa so se začeli strokovnjaki ukvarjati tudi z drugimi deviantnimi pojavi, ki so kakorkoli povezani s knjižnicami, kajti knjižnice so javni prostor, na katerem se zbira veliko število ljudi in po tej plati lahko pomenijo naravnost »gojišče« odklonskosti. Zato so kriminologi proučevali in še raziskujejo v knjižnicah tudi: vandalizem ter poškodovanje knjižničnega gradiva ter opreme; neprimerno vedenje obiskovalcev, kot je npr. uživanje alkohola in mamil, nasilniško vedenje; požige in netenje požarov; napade na uporabnike in osebe v knjižnicah itd.

Raziskava, ki so jo opravili na kalifornijski univerzi, je ugotovila, da so le 2 % izginulih knjig prijavili kot izgubljene, nad 13 % pa je bilo domnevno ukradenih.

Raziskava o tatvinah in drugih odklonskih pojavih na britanskih univerzah je pokazala, da se število deviacij razlikuje iz kraja v kraj (v Edinburghu 0,10 %, v Liverpoolu pa 5 % pogrešanih knjig letno)⁹ in da povprečne letne izgube v visokošolskih knjižnicah znašajo 1,5 % celotnega fonda. Ocenjujejo, da je v knjižnicah s prostim pristopom dvakrat več tatvin kot v klasičnih.

V ameriških knjižnicah je število pogrešanih knjig veliko večje, od 2—5 %, nekatere knjižnice pa so opazile, da izgine v enem letu tudi do 8 % knjig (za univerzo v Marylandu pomeni to 30 000 zvezkov!). Univerza v Berkeleyu, Kalifornija, poroča celo o 12 % izginulih knjig v treh letih, kar je od 150 000 zvezkov kar velika številka. In v neki raziskavi so izračunali, da znese škoda (s spremljajočimi stroški) 63,7 milijona dolarjev, če bi bil v vsaki knjižnici letno ukraden le 1 % knjig.

Zanimivo primerjavo je opravila dunajska raziskava iz 1960. leta, ki je ugotavljala razliko med številom tatvin na univerzitetnih in visokošolskih knjižnicah¹⁰ ter številom tatvin v splošnoizobraževalnih in šolskih knjižnicah. V prvih, ki delujejo predvsem v socialno in ekonomsko visoko razvitih pokrajinah, je več kot dvakrat toliko tatvin (3,5 %) kot v šolskih in ljudskih knjižnicah, lociranih v manj razvitih okoljih (1,5 %), čeprav storilci izvirajo v obeh primerih iz srednjih slojev prebivalstva. Tako razmerje je mogoče razlagati na več načinov: bodisi da so tatvine povezane z izobrazbeno stopnjo prebivalstva, ali pa so bolj obiskane knjižnice, z več strokovne literature, bolj ogrožene itd.

Za drugo razlago govorijo tudi ugotovitve novejših ameriške raziskave Jaya Lincolna, *Crime in the library*, 1984. Naštejmo še nekaj ugotovitev tega dela:

— Število tatvin raste sorazmerno s številom obiskovalcev na dan. Knjižnice z večjo izposajo imajo tudi več tatvin.

— Število zaposlenih je tudi dober kazalec stopnje kriminala v neki knjižnici (več zaposlenih pomeni večjo knjižnico); knjižnica, ki zaposluje več ustrezno strokovno usposobljenih bibliotekarjev, ima tudi višjo stopnjo odkritih kaznivih dejanj, hkrati pa namenja več sredstev preprečevanju tatvin in zavarovanju knjižničnega gradiva.

— Mlajši ljudje se pogostejše vpletajo v kriminalno dejavnost; med mladimi je tako več storilcev kot žrtev kriminalitete; v skupino z največjim tveganjem sodijo mlajši od 18 let (oziroma 14—18-letniki).

— Največ storilcev je starih 18—55 let, ker je ta skupina obiskovalcev tudi številčno najmočnejša.

— Sorazmerno s starostjo nad 55 let pada število storilcev tatvin v knjižnicah.

— Knjižnice, ki delujejo v večjih mestih, imajo več kriminala kot tiste v manjših.

— Na pogostost tatvin in drugih deviantnih oblik vedenja preprečevalno vpliva tudi bližina policijske postaje, vendar to velja le za manjša mesta (manj kot 2500 prebivalcev), v večjih mestih pa te razlike ni opaziti.

— V socialno razvitejših okoljih je kriminalitete in tudi tatvin manj.

— Knjižnice, enako kot vse druge javne ustanove, ne živijo ločeno od okolja, temveč odražajo dogajanje v njem. Če je gostitev de-

⁹ Lincoln, s. 47.

¹⁰ Prav tam, s. 49.

viantnih pojavov v določenem okolju velika, je tudi v knjižnici več tatvin, vandalskega in nasilniškega vedenja, pa tudi obratno.

— Knjižnice z veliko kriminala najemajo varnostno osebje.

Motivi za tatvine knjig

Motivov za tatvine knjig je toliko, kot je storilcev. Vsak ima za svoje dejanje nek razlog, ali ga k temu vodi določen vzgib, pa če se tega zaveda ali ne. Omenimo le najbolj pogoste in v literaturi največkrat navajane motive.

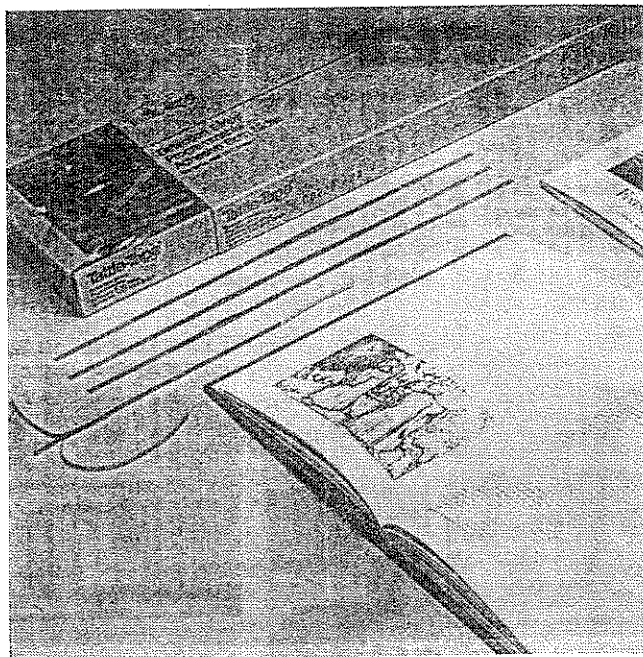
1. Zgodovina knjižnic in tatvin v njih govori o tem, da je bil prvi motiv za nepošteno pridobivanje in prisvajanje knjig **ljubiteljstvo, zbirateljska strast, skratka bibliofilstvo**. Razsvetljeni ljudje vseh časov so spoznali in cenili intelektualno in duhovno vrednost zapisanega znanja in umetnosti. Zavedali so se, da je moč v rokah tistega, ki več ve in zna, danes bi rekli, ima več informacij.

2. Ameriški zgodovinar Lawrence S. Thomson, ki se je veliko ukvarjal s tatvinami knjig iz knjižnic, omenja kot motiv **bibliokleptomanijo**, pri kateri je knjiga objekt poželenja. Že sam izraz manija govori o bolezenskem nagnjenju, patološki tatvini, ki so jo razlagali na številne načine. Vsem definicijam pa je skupno, da je predmet tatvine za kleptomana »brez subjektivne vrednosti«; način, vsebina, oblika in vrednost knjige so poljubne.

3. V literaturi razlikujejo bibliokleptomanijo in **bibliomanijo**. Biblioman pripisuje knjigi ne-normalno visoko vrednost. Pri bibliokleptomani gre za tatvino, ki je sama sebi namen, knjiga pa je le sredstvo za doseganje cilja, za bibliomana pa je pomembna predvsem knjiga in je tatvina sredstvo.

4. Primer grofa Librija pa kaže še na en klasični motiv — prodajanje dragocenih starih knjig je bila zelo **dobičkanosna dejavnost**. Pa če sežemo nekoliko bližje naši dejanskosti, spomnimo se le na »tatvino stoletja« pred nekaj leti v zagrebški nacionalki in na tatvino starih rokopisov letos v NUK.

Manj tvegano kot ukrasti knjigo pa je izrezati samo določene strani iz nekega dela, npr. ilustracije, inicialke itd. V Nemčiji se je ravno v zadnjih letih ta dejavnost dobesedno razcvetela, pri izvrševanju pa se storilci držijo klasičnega vzorca — da bi lažje prišli do dragocenih knjig, se v knjižnicah lažno predstavljajo kot

Tattle-Tape (govoreči) trakovi

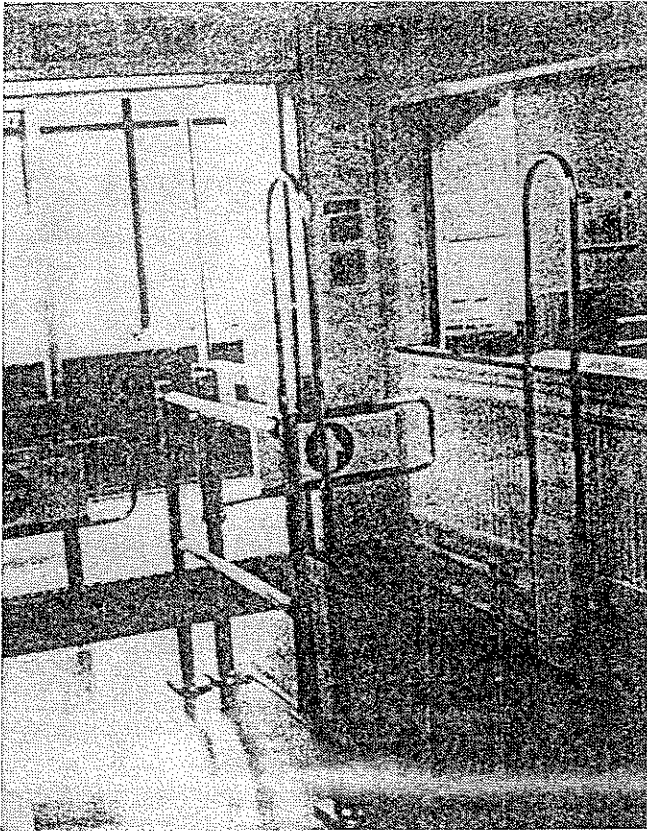
privilegirane osebe z akademskimi nazivi. V sodobnih knjižnicah s prostim pristopom se »mojstri britvice« lotevajo predvsem ilustriranih knjig 19. stol. in prodajajo posamezne izrezane strani po 30—50 DEM.¹¹ Želja po dobičku je eden od najpogostejših motivov za tatvine knjig. S to dejavnostjo se lahko ukvarjajo poklicni tatovi in v tem primeru so običajno, za razliko od prej omenjenih motivov, dejanja vnaprej dobro pripravljena in včasih organizirana tako, da sodeluje v njih več ali skupina storilcev.

5. Sodobna literatura omenja nekaj motivov, ki so značilni za mlade, predvsem za študente visokih šol in univerz. Tatvina v knjižnici je lahko tudi **gentlemanski ali kavalirski delikt**, ki pomeni preizkušanje lastnih »sposobnosti«, z namenom postaviti in uveljaviti se med vrstniki. S tem, da izmakne knjižničarju kakršenkoli že kos gradiva, in to po možnosti čim bolj drzno, mlada oseba pritegne nase pozornost svojih prijateljev, jih s tem zabava in hkrati pridobi na ugledu.

6. V ameriški raziskavi¹² so ugotovili tudi, da študentje pogosto kradejo knjige iz **materialnih razlogov**, oz. ker si knjig ne morejo kupiti. Število tatvin najrazličnejših učbenikov in priroč-

¹¹ Eichler, s. 879.

¹² Weiss, s. 345.

Izhod iz knjižnice Institute of Higher Education
(West London)

nikov zlasti močno naraste pred izpiti, ob porazdelitvi seminarskih nalog in podobno.

7. Ista raziskava omenja kot motiv tudi **ambicioznost študentov in brezobzirno tekmovalnost** v boju za to, da prvi prideš do informacije. Pa ne le to, mnogi se trudijo, da bi drugim onemogočili dostop do informacij in literature ter si tako zagotovili prednost. Zato je veliko tatvin, iztrganih strani, prebarvanih tekstov v knjigah in celo »lukenj« v katalogih. K takemu ravnanju praviloma nagibajo uspešni študentje, ki pogosteje kršijo pravila knjižnice, ker je zanje najpomembnejša lastna poklicna kariera. Odtujenost, hladnost v odnosih, brezobzirni egoizem in komolčarstvo so torej pomemben motiv za tatvine knjig v sodobnih razvitih državah.

8. Raziskava o tatvinah v samopostrežnih prodajalnah, ki so jo opravili na ljubljanskem Inštitutu za kriminologijo 1978. leta, pa ugotavlja, in to lahko prenesemo tudi na knjižnice,

da pogosto kradejo ljudje, ki jim sploh ne bi bilo treba, ki so gmotno preskrbljeni, ki so ugledni itd., zato česa takega od njih ne bi pričakovali. Sodobni psihologi ugotavljajo, da pri tatvinah prevladujejo **iracionalni razlogi** nad racionalnimi, da ljudje kasneje sploh ne znajo razložiti svojih dejanj, ter da pogosto kradejo zaradi notranjih psihičnih in vedenjskih motenj, ker iščejo pozornosti, samopotrditve, samokaznovanja itd.

Elektronsko zavarovanje knjižničnega gradiva

V razvitih državah se spopadajo s tem problemom že dolgo in z vso resnostjo. Zaščitne prijeme, kot so samo en vhod oz. izhod, daljši delovni čas, omogočanje cenene fotokopiranja, prepoved vnašanja različnih torb in potovalk ter obvezna uporaba garderobe, štejejo v tuji literaturi kot zastarele.

Tako pomenijo 70. leta tega stoletja obdobje, ko so se velike knjižnice začele opremljati z najsodobnejšimi elektronskimi varovalnimi napravami.

Po nekaterih podatkih (ABI Technic 88/1) je v državah kot so ZDA, Kanada in Velika Britanija, že 75 % knjižnic zavarovalo knjige z enim izmed elektronskih sistemov. Knjižnice uporabljajo v glavnem 3 sisteme, vsem pa je skupno, da so knjige opremljene z elektronskimi trakovi ali nalepkami. Varovalni elektronski trak Tattle-Tape (govoreči trak) je dolg 165 mm, širok 3 mm in debel 0,35 mm. Pri prehodu skozi nizkofrekvenčno elektromagnetno polje sproža zvočni signal. Trak je samolepil in ga je mogoče pritrditi med liste ali vdelati v hrbet knjige. Izhodi knjižnic so v tem primeru opremljeni s posebnimi napravami, ki v bistvu tvorijo nekakšen kratek hodnik, v katerem je oblikovano nizkofrekvenčno magnetno polje. Pri prehodu skozi ta koridor je uporabnik za kratek čas izpostavljen valovom med oddajnikom in sprejemnikom, žarki gredo skozi obleko, prtljago, ki jo obiskovalec nosi, in če zadenejo ob senzorski trak ali nalepko v knjigi, se oglasi zvočni signal, zasveti kontrolna rdeča luč, vrtljiva zapornica pa se pred obiskovalcem za kratek čas avtomatsko zaklene. Vse skupaj traja le nekaj trenutkov, vendar dovolj, da opozori osebe.

Tattle-Tape trakovi imajo bodisi stalni učinek — SS tip (single status) ali pa jih je mogoče po

potrebi deaktivirati — DS tip (double status). Glede na to ločijo:

1. **Bypass-System** (vzporedni sistem): pred odhodom iz knjižnice položi uporabnik izbrane knjige na izposojevalni pult ali na kratek tekoči trak. Knjižničar vknjiži podatke, ki so potrebni in nato knjige potujejo za kontrolno zapornico uporabniku v roke.

2. **Full-circulation System** (krožni sistem): pri tem postopku knjižničar ob izposoji s posebno napravo deaktivira trakove ali nalepke in tako »obdelane« knjige lahko uporabnik odnese iz knjižnice, ne da bi sprožil alarm. Vendar pa je treba knjige znova senzibilizirati, ko jih bralec po uporabi vrne v knjižnico. Ta način je zelo racionalen tudi zato, ker knjižničar ob deaktiviranju knjige s »čitalno pištolo« hkrati tudi avtomatično vknjiži podatke o izposojenem gradivu, torej opravi na en mah dve dejavnosti.

3. **Checkpoint System** (kontrolni sistem): so vpeljali po vzoru zavarovanja prodajnih predmetov v trgovinah. Občutljiva znamenja (senzibilizatorji) so tu namesto trakov nalepke, velike 4×4 cm, ki so bodisi skrite pod drugimi nalepkami, v platnicah ali na njih. Nalepk ni treba deaktivirati, uporabnik dobi knjigo po vknjiženju za kontrolno zapornico.

Knjižnice, opremljene z modernimi elektronskimi varovalnimi sistemi, poročajo o zadovoljivem učinku svojega posega. Prejšnja letna izguba 8—10 % knjig je padla na 1—3 %. Rezultate pripisujejo ponekod že psihološkemu vtisu, kajti številne knjižnice so z vidnimi napismi v svojih prostorih ali s posebnimi obvestili seznanile uporabnike o tem, da v njih deluje varovalni sistem.¹³

Hkrati pa so posamezni uporabniki dokazali, da jih nobena, še tako sodobna naprava ne bo odvrnila od nepoštenih namenov. Tako so v nekaterih knjižnicah že v prvih tednih odkrili z žepnimi noži in britvicami izrezane varovalne trakove, ki so jih storilci izzivalno pustili ležati na tleh, ali pa so jih prilepili na kako drugo knjigo, seveda na vidno mesto. V enem izmed priročnikov¹⁴ je bilo napisano tudi opozorilo: »Pozor! V hrbtu knjige je markirni trak!«

Nekateri obiskovalci knjižnic, seveda tisti, ki so o tem razmišljali, so kaj hitro ugotovili, da je mogoče sistem »prelisičiti«. Pogoj je le, da uporabnik natanko ve, kako naprava deluje in če je tehnično izobražen, mu ni težko nevtralizirati mehanizma s tehničnimi sredstvi.

Tiste knjižnice, ki imajo med svojimi uporabniki največ študentov, so poročale kar o »vdoru v sistem«. Poleg tega se dogaja tudi, da klienti odnašajo knjige mimo sistema (pod ali nad oz. mimo elektromagnetnega polja), mečejo knjige svojim kolegom skozi okno itd.

V začetku je bilo v knjižnicah nekaj zapletov tudi zaradi lažnih alarmov. Povzročali pa so jih: drugo blago, opremljeno s senzibilizatorji, knjige iz drugih knjižnic, denarnice, ključi, žepni kalkulatorji (računalniki) itd. Te pomanjkljivosti v sistemu so dokaj hitro odpravili. Nekaj časa so tudi zaznavali motnje pri prehodu skozi sicer neškodljivo nizkofrekvenčno elektromagnetno polje ljudje z določenimi vrstami srčnih spodbujevalcev ali s slušnimi aparati. Te motnje v glavnem niso bile nevarne in nevšečnosti z njimi so tudi že uspeli premestiti.

Stroški elektronskega varstva

Odločitev za ali proti takemu načinu zavarovanja je najtesneje povezana z višino stroškov. In ti so vsekakor visoki.

Mestna knjižnica v Koblenzu je npr. za zaščito svojega 350 000 zvezkov obsežnega sklada plačala l. 1982 okoli 166 000 DEM,¹⁵ vendar so izračunali, da bi bila škoda, če bi v enem letu izginil le 1 % knjig, večja, in da se je namestitev varovalnega sistema amortizirala v treh četrtinah leta.

V angleških knjižnicah so ugotovili, potem ko so primerjali stroške za namestitev naprav s škodo, ki jo povzroči v določenem obdobju izgube knjig, da se novi sistem amortizira v 4—6 letih.¹⁶ Ameriška raziskava pa je po podobnem postopku ugotovila, da so stroški z varovalno opremo običajno pokriti v enem letu.

Druge oblike varovanja knjižnic in njihovega gradiva

Poleg omenjenih sodobnih sistemov, ki pa so tudi zelo dragi in jih, sodeč po literaturi, uvažajo za sedaj le velike knjižnice s fondom nad 100 000 enot gradiva, pa v svetu veliko razmišljajo in oblikujejo tudi cenejše varovalne programe.

1. **Zaklenjena skladišča.** Shranjevanje gradiva v zaklenjenih skladiščih in dovoljenje za vstop samo izbranim osebam, je bil v preteklih ob-

¹³ Jopp, s. 286.

¹⁴ Menzinger, s. 215.

¹⁵ Langner, s. 132.

¹⁶ Jopp, s. 286.

dobrih edini način zavarovanja. V praksi pa je tudi danes, da v posebnih zaklenjenih prostorih hranijo stare in dragocene knjige, arhive ali kake druge posebne zbirke.

2. Straže in patrolje. Večina knjižnic na Zahodu, zlasti pa v ZDA (kar 80 % v 60. letih), ki niso opremljene z elektronskimi varovalnimi napravami, zaposluje posebno osebje kot straže ali varnostnike. Tako kot npr. muzeji in galerije se tudi knjižnice na ta način skušajo zavarovati pred tatvinami in drugimi oblikami kriminala. Navadno povezujemo to službo z uniformami, in dejansko, knjižnice pogosto sklepajo pogodbe s policijskimi postajami in notranjimi ministrstvi, ki dajejo na voljo svoje uslužbenke ali kadete. Nema lokrat pa opravljajo to delo tudi študentje. Varnostniki lahko nosijo posebno uniformo, ali pa imajo le predpisane srajce in na traku ali pokrivalu oznako svoje vloge, z radijskimi oddajniki pa so v nenehnem stiku s policijsko postajo.

3. Označevanje knjižnične lastnine in opreme. Številne sodobne knjižnice imajo zelo drago opremo: računalnike, video naprave, zvočne diske itd. To opremo knjižnice označujejo s svojim imenom, tako kot označujemo knjige z žigi inštitucije, žal pa je ta metoda zavarovanja med vsemi najmanj uspešna. Ime knjižnice je navadno odtisnjeno na kovinski ploščici in ta je tako pritrjena na predmet, da jo je težko odstraniti, včasih pa je ime lastnika vtisnjeno kar v predmet sam.

4. Zavarovanje gotovine. V nekaterih knjižnicah, zlasti v ZDA, so nameščeni prodajni avtomati, povsod pa so že v navadi fotokopirni stroji. Poleg teh uslug plačujejo obiskovalci še računalniške poizvedbe in druge informacije, tako da se v knjižnicah vsak dan nabere tudi nekaj gotovine. Ta denar je ponoči in čez konec tedna, oz. dokler ga ne odnesejo v banko, spravljn v nočnih trezorjih ali železnih blagajnah.

5. Arhitektura knjižnice. Stroški varstva so veliko večji, če ima knjižnica več vhodov oz. izhodov, stranske in požarne stopnice itd. V starejših stavbah so posebno problematična okna, ki se dajo z lahkoto odpreti in že velikokrat so ravno po tej poti odnašali ukradene knjige in drugo gradivo. Zato pri načrtovanju novih knjižnic vse to upoštevajo in namenjajo veliko pozornosti možnostim zavarovanja.

6. Tehnična sredstva. V stavbah, ki jih je zaradi načina gradnje težko zavarovati, uporabljajo tudi TV kamere z zaprtim krogom. Ta način je primeren za nadzorovanje odročnejših

prostorov. Seveda pa so tatovi usmerili svojo pozornost tudi k tem napravam in jih začeli odnašati, kar seveda pomeni dodatno škodo in dviga stroške nadzorovanja.

S problemom varovanja gradiva se ukvarjajo knjižničarji po vsem svetu. Včasih pri tem obupujejo, češ da zoper to zlo ni pomoči. Sodobni elektronski sistemi sicer zavarujejo knjigo, ne morejo pa zavarovati vsake strani. Ponekod so že ugotovili, da se je z novim načinom varovanja povečalo število poškodb knjižničnega gradiva. Tatov z britvico praktično ni mogoče zaustaviti.

Nekateri upajo, da bo z uvajanjem računalnikov problem rešen. Vendar pa so iz knjižnic odnašali že vse mogoče: od sponk za papir, do pisalnega stroja in celo klavirja,¹⁷ ameriški bibliotekarski časopis pa je že 1979. leta poročal o tatvini terminala iz knjižnice. Kljub temu in prav zato pa so vsa razmišljanja knjižničarjev, tista bolj in ona manj uspešna, znamenje, da se razmišlja in »dela na tem«, da bi čim bolj zavarovali skupno premoženje. Že to je korak v pravo smer.

Tatvine v knjižnicah pri nas

Glede tatvin v knjižnicah lahko govorimo le o tujih izkušnjah. Za naše razmere lahko ugotovimo, da je to področje še popolnoma neraziskano. Opravljena ni bila še nobena raziskava, ki bi se ukvarjala z razširjenostjo tega pojava v naših knjižnicah, s storilci, motivi, zavarovanjem knjižnic, če o tem sploh lahko govorimo. Ali je po tem mogoče sklepati, da tega pojava pri nas ni, ali pa le, da še ni tako razširjen kot drugje, kjer je tudi nasploh več kriminala? Prvi možnosti ne moremo pritrditi, ker knjižničarji v praksi ugotavljajo, da knjige »zginevajo« s polic. Druga možnost je bolj sprejemljiva. Kljub temu pa se vsiljuje misel, da je bil razlog za pomanjkanje tovrstnega razmišljanja le morda še kje drugje.

Najprej v našem odnosu do skupne, ali kot smo jo imenovali, družbene lastnine. Nešteto primerov iz gospodarskega življenja v naši bližnji preteklosti kaže, da je bil ta odnos dostikrat brezbrizen, malomaren, morda celo do te mere, da je šlo za kriminal. Ali so bili bibliotekarji in knjižnični delavci nasploh pri tem res izjema, čeprav zopet tega razmerja tudi ne kaže posploševati?

¹⁷ Lincoln, s. 147.

Iz dnevnega časopisja sem pa tja izvemo o velikih tatvinah oz. o tatvinah starih in dragocenih knjig in arhivskega gradiva. Zanimanje javnosti, pa verjetno tudi delavcev v bibliotekarski stroki, pritegujejo le tovrstni najbolj razvpiti in skrajni dogodki, ki smo jim bili priče tudi v bližnji preteklosti (npr. letošnja tatvina v ljubljanski NUK in dogodki izpred nekaj let v zagrebški nacionalki). Gre za dogodke, ko je bila z enim dejanjem povzročena velika gmotna škoda, ali pa se je dejanje ponavljalo dalj časa, tako da je škoda postala že kar neprecenljiva. O tistih vsakdanjih in drobnih tatvinah, ki se nenehno dogajajo, pa jih prvi hip ni opaziti, vendar pa v daljšem času ravno tako povzroče kar precej primanjkljaja, ne vemo ničesar.

Kolikor skušamo razčleniti vsaj tiste primere tatvin, o katerih smo nekaj izvedeli iz dnevnega časopisja in so nas vznemirili zaradi velike škode, povzročene naši kulturni dediščini, lahko povzamemo tudi nekatere ugotovitve:

- tatvine v knjižnicah tudi pri nas niso neznan pojav;

- časopisi poročajo le o primerih, ko gre za tatvine starih in dragocenih knjig, za veliko gmotno škodo, za t. i. »kulturne tatvine stoletja« (iz zagrebške nacionalke je npr. storilec s pomočniki odnesel več kot 2000 starih in dragocenih knjig, ilustracij, grafik, starih zemljevidov, časnikov in drugih pisnih umetnin, vrednih čez 1 milijon DEM);

- neurejenost in nered v knjižnici, prenatrpanost prostorov in nepreglednost gradiva so dejavniki, ki omogočajo tatovom, da nemoteno opravljajo svoj posel;

- storilci zelo radi izrabijo tudi izredne razmere v knjižnici, npr. adaptiranje prostorov, beljenje itd., ker je tedaj zmeda še večja, orodje, ki ga uporabljajo delavci (npr. lestve, odri okoli stavbe), pa znajo s pridom uporabiti tudi sami;

- velike tatvine bi bilo veliko težje izpeljati, oz. dejanje se ne bi moglo tako dolgo ponavljati, če ne bi pri tem sodelovali tudi delavci knjižnice (to velja zopet za zagrebški primer, ko so knjižnični manipulant pod delovnimi haljami tihotapili ukradene knjige, za svoje »usluge« pa so bili poplačani bodisi z denarjem bodisi le z nekaj brizganci);

- izredno pomembna je izobrazba in strokovna usposobljenost osebja, oz. ozaveščenost knjižničarjev, da imajo opravka s kulturnimi vrednotami. V primerih tatvin starih knjig se je dostikrat izkazalo, da so storilci veliko bolj

poznali vrednost »blaga«, ki jih je zanimalo, kot delavci v knjižnici;

- kadar gre za tatvine starih in dragocenih knjig, je navadno vpleteno več oseb: storilci, sotorilci oz. pomagači, posredniki in preprodajalci ter kupci — tisti nedolžni ter taki zbiralci, ki jih ne zanima, od kod izvira dragotina, zanje je le pomembno, da jo dobijo in obogatijo svojo zbirko;

- slabo zavarovanje dragocenega gradiva: nobena od naših knjižnic nima alarmnih naprav, ne uporablja pa tudi kakega drugega sodobnega varovalnega sistema, razen vratarjev ni drugega varnostnega osebja;

- v obeh primerih velikih tatvin je bil storilec zelo mlada oseba. Zagrebčan Milles je začel s svojim podvigom ropa stoletja pri 16. letih, ljubljanski storilec je bil star 18 let;

- storilci, ki se navadno poklicno ukvarjajo s tatvinami, delujejo zelo drzno, grede celo tako daleč, da ukradeno blago prodajajo nazaj oškodovancu.

Knjižničarji so pri svojem poklicnem delu zadolženi za vrsto opravil. Zakon o knjižničarstvu opredeljuje knjižnično dejavnost kot »sistematično zbiranje, strokovno obdelovanje, **hranjenje** in predstavljanje knjižničnega gradiva, njegovo dajanje v uporabo... itd. (UL SRS 1982, št. 27, s. 1747). Torej, poleg vrste strokovnih opravil, svetovanja uporabniku, dajanja informacij, je knjižničarjeva delovna dolžnost tudi hranjenje oz. varovanje premoženja, ki mu je zaupano.

Čeprav je knjiga dosegljiva vsakemu bralcu in uporabniku, saj si jo lahko, razen nekaterih priročnikov, izposodi na dom, jo uporablja in prebira po mili volji, pa vendarle ustvarja vzdušje v sodobnih knjižnicah tudi priložnost za tatvine. K temu prispeva tudi »knjižnična politika« sodobnega časa, ko se vsi v tej stroki trudijo pridobiti čim več bralcev, in se knjižnice vedno bolj na široko odpirajo javnosti ter sploh težijo za tem, da bi bila knjiga dosegljiva prav vsakemu občanu. Razen tega pa so tudi želje in potrebe po informacijah vsak dan večje. Možni storilci niso le zbiralci, bibliofili in bibliomani, temveč tudi povprečni obiskovalec, ki se zaveda, da ni nadzorovan, saj se knjižničarji navadno ukvarjajo predvsem s tistimi, ki potrebujejo pomoč ali pa se v knjižnici ne znajdejo. Sklepamo lahko, da bo pozornost nepoštenega uporabnika usmerjena predvsem k tistemu gradivu, ki ni na posodo, a ga je dobro in koristno imeti vedno pri roki, k iskanemu gradivu,

kot so učbeniki ali knjižne uspešnice, ter k novejšim knjigam, ki si jih je težko »pridobiti«, želel pa bi jih vsak čim prej prebrati.

V okviru sodobnega izobraževanja knjižničarjev bi zato morali nameniti nekaj pozornosti tudi vlogam in dejavnostim, o katerih se doslej ni govorilo. Običajno je pri izobraževanju in strokovnem izpopolnjevanju knjižničnih delavcev slišati le o njihovem pomenu pri vzgoji bralca in sploh človeka, pri privzganju kulturnih navad in potreb, izobraževanju, navajanju posameznika na knjižnico in o ustvarjanju vzdušja, ko se bo bralec v knjižnici dobro počutil, izgubil strah pred to ustanovo, postal njen stalni gost. Doslej se je pri nas premalo mislilo o tem, ali vsaj govorilo se ni, da s privabljanjem vedno večjega števila ljudi v knjižnice nastajajo tudi pogoji za njeno viktimizacijo.

Preprečevanje tatvin v knjižnici

V naših gospodarskih razmerah je najbrž nemogoče pričakovati, da se bodo knjižnice v kratkem opremile z najnovejšimi elektronskimi napravami ali drugimi tehničnimi pripomočki, čeprav bi bilo to za nekatere nujno (npr. za nacionalko). Zato velja razmišljati predvsem o načinih preprečevanja, ki bi bili za naše razmere v tem trenutku uporabni.

O vzgojni vlogi knjižnice je bilo že veliko govora in sploh štejejo vzgojo za eno izmed njenih pglavitnih nalog, ki vključuje tudi odnos do skupne lastnine. Tudi podaljševanje delovnega časa in nakup večjega števila izvodov najbolj iskanih knjig so preprečevalni ukrepi, ki jih mnoge naše knjižnice že uresničujejo. Skoraj vsaka knjižnica ima že fotokopirni stroj, tako da uporabnik lahko vsak trenutek pride do fotokopij informacij ali besedil, ki jih dalj časa potrebuje. Vendar pa se je doslej v bibliotekarskih krogih premalo govorilo o nadzoru in odkrivanju nepoštenosti kot o preprečevalnih dejavnostih.

Težišče nadzorovanja naj bi bilo na preventivi. Vsaka knjižnica naj bi glede na tip, način delovanja, razporeditev prostorov in kadrovske sestavo odgovorila na vprašanja: kakšne so možnosti za tatvino; ali je razporeditev gradiva smotrna; ali mora knjižničar zaradi iskanja gradiva pogosto in za daljši čas zapuščati prostor, v katerem so uporabniki; ali v knjižnici pogosto prihaja do gneče in kako bi jo zmanjšali; ali imamo dovolj izvodov najbolj iskanih knjig; ali delovni čas ustreza večini uporabni-

kov knjižnice; kakšen je odnos osebja do uporabnikov itd.

Odgovornost za premoženje zahteva nadzorovanje uporabnikov knjižnice. Občutek, da nas nekdo opazuje, je gotovo neprijeten in ni prav, da so zaradi nekaj nepoštenih ljudi sumljivi vsi, vendar je ustrezno, diskretno nadzorstvo nujno potrebno. Očitna nepozornost do nepoštenih uporabnikov knjižnice je lahko tudi spodbuda za druge. Zato se ne bi smelo dogajati, ali pa naj bi bilo to čim manjkrat, da uporabnik ostaja sam v knjižničnih prostorih ali v izposojevalnici, medtem ko knjižničar nekje drugje išče literaturo. Glede tega imajo marsikje težave, zlasti v manjših knjižnicah, pa visokošolskih, inštitutskih in specialnih, kjer je zaposlen le en ali največ dva knjižničarja, knjižnično gradivo pa je razpršeno v več prostorih, dostikrat tudi precej odročnih.

Podobno je težko nadzorovati vsakega obiskovalca v splošnoizobraževalnih knjižnicah s prostim pristopom, ker se ljudje zadržujejo pri policah v najrazličnejših delih knjižnice, ti prostori pa so dostikrat nepregledni.

V knjižnicah s prostim pristopom naj bi knjižničar krožil po prostoru in nevsiljivo ponudil pomoč, če vidi, da jo kdo potrebuje, ali pa se ukvarjal z drugimi opravili, ki sodijo v njegov delokrog, hkrati pa bi bilo nenehno čutiti njegovo navzočnost.

Misliti je treba tudi na odnos knjižničarja do uporabnikov, o katerem se veliko govori, vendar ne z nadzorstveno-preprečevalnega vidika. Malomaren in neprijazen knjižničar lahko vzbudi v še tako dobrohotnem bralcu željo po maščevanju. Tudi tisti uporabnik, ki bo moral prav dolgo čakati, da bo prišel do željene literature, se lahko odloči za krajšo pot. Po drugi strani pa, če bo knjižničar vsiljiv in vidno nezaupljiv do uporabnika, se le-ta lahko odloči, da bo dokazal, kako je kljub vsemu pametnejši in zvi-tejši.

Kot že omenjeno, slab zgled vleče. In če je nekemu uporabniku vidno (razen seveda za knjižničarja) uspelo odnesti knjigo, je prav mogoče, da bo poskušal to storiti še kdo. Razen tega knjižničar v svoji nadzorstveni vlogi ne more vedno računati na solidarnost drugih uporabnikov knjižnice. Tudi ta je, vsaj domnevamo tako, lahko marsikdaj povezana s tipom knjižnice in vrsto njenih uporabnikov. V splošnoizobraževalni knjižnici, ki jo obiskuje po starosti, socialnem statusu, izobrazbi itd. zelo pestra populacija, se bo verjetno prej našel kdo,

ki bo knjižničarju v tem pogledu pomagal in ga morda opozoril ali celo prijavil nepošteno dejanje drugega obiskovalca. V knjižnicah, kjer pa je profil uporabnikov bolj homogen, npr. v fakultetnih, študijskih, inštitutskih knjižnicah, pa je prej pričakovati medsebojno solidarnost uporabnikov, npr. študentov, morda celo medsebojno prikrivanje, spodbujanje ali kar tek-movanje v izmikanju knjižničnega gradiva.

Pogoj za uspešno odkrivanje in preprečevanje tatvin je, da poznamo način delovanja storilcev (*modus operandi*). Zavedati se je treba, da je domišljija tatov neizčrpna in zato kriminalisti pravijo: »Bodi sam svoj tat! Razmišljaj, kako bi lahko kaj ukradel, in brž ko najdeš kak nov način, vedi, da na tak način nekdo zares krade — čeprav se zdi še tako neverjetno.«¹⁸

Domači storilci

In še nekaj besed o »domačih« storilcih. Izkušnje tujih raziskovalcev tatvin pa tudi dogodki v bližnji preteklosti pri nas so pokazali, da je tudi med knjižničarji dosti nepoštenosti. Še posebno nevarni pa postanejo taki knjižnični delavci, kadar se povežejo s poklicnimi tatovi in kadar delujejo eni skupaj z drugimi v knjižnicah, ki hranijo staro dragoceno gradivo. Priročniki za muzejsko-galerijsko pa tudi bibliotечно varnost predpisujejo določene varnostne ukrepe. Robert Tillotson, ki velja za največjo svetovno avtoriteto za varnostne ukrepe v inštitucijah, ki varujejo kulturno dediščino, v svojem varnostnem »katekizmu«¹⁹ priporoča, da je treba osebe pregledovati pri izhodu iz ustanove, uporabnike pa pri vходу in izhodu. Čeprav drži, da so vsi sodobni varnostni sistemi namenjeni le »napadom« od zunanjih obiskovalcev, Tillotson v Unescovem priročniku namenja celo poglavje notranjemu nadzorstvu. Po njem lahko varujejo narodove kulturne zaklade strogo preverjene osebe, ljudje, ki sami niso zbiratelji niti se ne ukvarjajo s trgovino z umetninami (pa tudi njihovi bližnji sorodniki ne). Vendar pa bi moralo biti osebe tudi dovolj dobro plačano, da ne bi posamezniki zapadli v skušnjavo in kršili svojo poklicno etiko. Direktor je v taki ustanovi najodgovornejša oseba (po Unescovem priročniku), pod pogojem, da uživa popolno podporo financerja.

Samo izgovarjanje na pomanjkanje denarja ne opravičuje malomarnosti, ki smo jim bili priče tudi pri nas. André Noblecourt je pred več kot 20 leti ugotovil,²⁰ da po izkušnjah ni vzrok za najresnejše napake pri varovanju kulturne dediščine v pomanjkanju alarmnih naprav in finančnih sredstev, temveč v nespoštovanju najbolj temeljnih logičnih pravil in v pomanjkanju zdravega razuma.

Pravni vidik tatvin

Kazenski zakon RS v 165. členu opredeljuje kot tatvino dejanje, ko nekdo vzame tujo premično stvar z namenom, da si jo protipravno prilasti. Odvzem tuje premične stvari je objektivna okoliščina, ki jo pogojuje subjektivni element — namen. In ravno namen je zelo težko dokazati. Objektivna okoliščina je izpolnjena že v trenutku, ko storilec spravi knjigo v žep ali v torbo. Vendar pa se v takih primerih lahko izgovarja na raztresenost, pomoto, namena pa mu ne moremo dokazati.

V tuji literaturi omenjajo tudi, da se uporabniki pogosto izgovarjajo na to, da so namerali vzeti knjigo vrniti (npr. po opravljenem izpitu). Na ta razlog rabe (*furtum uzus*) se izgovarjajo zlasti študentje prava, ki vedo, da tako dejanje ni kaznivo, tatvine pa ni mogoče dokazati, če ni dokazan namen (kot je npr. odstranjen signatūra, zbrisani žigi itd.). Kazenski postopki so v takih primerih²¹ spodleteli zaradi pomanjkanja dokazov. Seveda pa se v literaturi zavzemajo za to, da sodišča ne bi smela nasedati takim, za lase privlečenim izgovorom. Že nestrokovnjaku je jasno, da je zelo malo verjetnosti, da bo storilec knjigo zares vrnil, že zaradi udobnosti, malomarnosti, neprijetnih občutkov itd.

Določena dejanja v knjižnici lahko označimo tudi kot zatajitev gradiva (čl. 169 KZ RS). Za zatajitev gre tedaj, ko si kdo protipravno prilasti tujo premično stvar, ki mu je zaupana. Uporabnik knjižnice namreč ne jemlje knjig proti volji ustanove, temveč mu jih ta zaupa. Če si tisti, ki mu je zaupala, predmet prilasti, je to mogoče kvalificirati tudi kot zatajitev. Zatajitev je družbeno manj nevarno dejanje kot tatvina, ravno zaradi zaupanja, o katerem odloča knjižnica sama.

¹⁸ Pečar et al., s. 165.

¹⁹ Razović, s. 43.

²⁰ Prav tam.

²¹ Böhm, Paschek, s. 91.

Razmišljamo pa lahko, ali ne bi bilo mogoče opredeliti kot zatajitev tudi nevračanje knjig, za katere je uporabnik zadolžen. Ravno na tem področju je še marsikaj nedorečenega. Tudi tu gre v bistvu za zlorabo zaupanja. Toda če razmišljamo dalje v tej smeri, po kolikšnem času je določeno dejanje zatajitev in ali ne gre kar za tatvino, ko uporabnik na najrazličnejša posredovanja, moledovanja, grožnje in prošnje, ne vrne gradiva. Kaj je še potrebno, da bi mu dokazali nepošten namen? Na to vprašanje bi morali odgovoriti pravniki.

Zaenkrat je nevračanje knjig področje, ki ni jasno pravno opredeljeno. V praksi rešujejo ta problem po civilnem postopku kot neopredeljeno obligacijsko razmerje ali kot tožbo za vrnitev stvari. Brez težnje, da bi podrobno opredelili pravno naravo tega posla lahko ugotovimo, da je v civilnopravnem smislu razmerje med uporabnikom in knjižnico še najbolj podobno najemni pogodbi, ki jo ureja zakon o obligacijskih razmerjih.

V knjižnicah se srečujemo še s kaznivim dejanjem poškodovanja tuje stvari (čl. 177 KZ RS) in poškodovanja ali uničenja stvari, ki so posebnega kulturnega ali zgodovinskega pomena (čl. 178 KZ RS). Kot poškodovanje stvari je mogoče šteti vsako trganje strani ali delov knjižnega bloka iz platnic, pa tudi pretirano podčrtavanje besedila, ki je za drugega uporabnika moteče, ali pa napravi gradivo celo nerabno.

Zaključek

Odkar se je spremenila vloga knjižnice, ki ni več le arhiv knjig, temveč je ena izmed njenih pglavitnih nalog dajati gradivo na uporabo, si ta ustanova prizadeva privabiti čim širši krog ljudi, uporabnike vseh profilov, od najbolj preprostih bralcev, ki iščejo v knjigah predvsem razvedrilo, do zahtevnih strokovnjakov, za katere je knjižnica pomemben vir informacij. Omislili smo si prost pristop, predvsem v splošnoizobraževalnih knjižnicah, priporočajo pa ga tudi v strokovnih in specialnih, vsaj za del gradiva. Knjižnica naj bi tudi postala nekakšno središče kulturnega dogajanja v svojem okolju, prostor, kjer naj bi organizirali razstave, srečanja s pisatelji in znanstveniki, okrogle mize itd., po drugi strani naj bi bile tu zbrane informacije in gradivo, ki ga potrebujemo. Na veliko proučujejo psihologijo bralcev, oblikovali so

različne tipologije in temu primerne metodologije za delo z njimi.

Vse to je lepo in prav. Vendar, ali smo skladno s pospešenim pritegovanjem javnosti v knjižnice in z vedno večjim pritokom ljudi vanje, ustrezno poskrbeli tudi za zavarovanje premoženja, ki ga te ustanove hranijo? Priznati moramo, da nas na tem področju prekašajo skorajda vse druge kulturne institucije, saj ima vsaka, še tako majhna razstava ali galerija vsaj varnostnika, ki bdi nad vrednostmi, dostopnimi javnosti, če že ni zavarovala teh dobrin še kako drugače.

Večja odprtost pomeni hkrati tudi več možnosti in priložnosti za tatvine knjižničnega gradiva. K nepoštenosti uporabnikov bodo svoje prispevale tudi zaostrene gospodarske razmere, naraščanje cen, padec življenjskega standarda, naraščajoča nezaposlenost in revščina, s tem pa tudi vedno več najrazličnejših psihičnih pritiskov, stresov in frustracij. Pričakujemo lahko, da bo v prihodnost vedno več kriminala nasploh, s tem pa tudi več tatvin v knjižnicah.

V svetu so se s temi pojavi že soočili in marsikaj storili, da bi bilo nezaželenih pojavov čim manj. Pri nas bi lahko s pridom uporabili že nekatere njihove izkušnje. Predvsem pa bi morali začeti razmišljati, kakšno je stanje glede tatvin v naših knjižnicah pa tudi knjigarnah, kjer je verjetno mogoče lažje in predvsem hitreje ugotoviti primanjkljaj.

Po podatkih republiškega Zavoda za statistiko je bilo l. 1989 v Sloveniji 1130 knjižnic, njihov skupni fond pa je obsegal 17 349 962 knjižnih enot. Letni prirastek je znašal 768 424 enot. Če domnevamo, da je pri nas kriminalitete manj kot v razvitih zahodnih državah, in če bi, zopet domnevno, »izginilo« letno le 0,1 % gradiva, bi pri celotnem skladu to zneslo 17 349 enot in od letnega prirastka bi to bilo 768 enot. To pa je enako celotnemu skladu in enoletnemu prirastku manjše ali kar srednje velike knjižnice, kar ni zanemarljivo.

K svojim razmišljanjem in iskanjem rešitev bi morali knjižničarji pritegniti tudi strokovnjake z drugih področij: pravnike, kriminaliste, psihologe, psihiatre, arhitekto itd. V skladu s težnjami po vključevanju v evropski prostor in sodobne znanstvene tokove, ob profesionalizaciji in razvijanju kadrov, bi morali poleg računalniškega in informacijskega usposabljanja razvijati tudi stranska, toda pomembna znanja in dejavnosti, kot so nadzorovanje in varova-

nje knjižničnega gradiva ter s tem preprečevanje nekaterih negativnih pojavov v naših knjižnicah. Tatvine knjižnega gradiva pa so tudi

področje, na katerem v raziskovalnem smislu še ni bilo nič storjenega in kamor bi veljalo v prihodnje usmeriti tudi tovrstno pozornost.

LITERATURA

1. Adam, O.: Der strafrechtliche Schutz des Bibliotheksbuches in der DDR. Zentralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig 88 (1974) 1, s. 29—32.
2. Becker, D.: Vier Jahre elektronische Buchsicherung in der Universitätsbibliothek Wuppertal. Mitteilungsblatt, 34 (1984) 3, s. 302—311.
3. Böhm, P., Paschek, G.: Bücherentwendungen aus Hochschulbibliotheken als Rechtsproblem. Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Frankfurt 28 (1981) 2, s. 90—100.
4. Bohmüller, L.: Ordnung und Sicherheit in Bibliotheken. Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig 93 (1979) 1, s. 2—4.
5. Dolar, J.: Spomin človeštva. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1982, 425 s.
6. 3 [Drei] M: der weltweite Marktführer auf dem Gebiet der Buchsicherung. ABI-Technik, Wiesbaden 8 (1988) 1, s. 73—76.
7. Eichler, C.: Bucherklaue — ein leidiges Phänomen. Buch und Bibliothek, Reutlingen 39 (1987) 10, s. 877—885.
8. Elektronische Buchsicherung in Bibliotheken. Bibliotheksdienst, 20 (1986) 9, s. 859—869.
9. Jopp, R.: Diebstahlsicherung in Bibliotheken. ABI-Technik, Wiesbaden 7 (1987) 3, s. 285—289.
10. Kazenski zakon SRS. Ljubljana, Uradni list 1977.
11. Kulundžić, Z.: Zgodovina knjige. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1967, 510 s.
12. Langner, E.: Buchsicherung in Bibliotheken. Buch und Bibliothek, Reutlingen 35 (1983), s. 130—133.
13. Lincoln, A. J.: Crime in the library. New York, London, Bowker 1984, 179 s.
14. Menzinger, K.: Elektronische Buchsicherung. Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Frankfurt 23 (1976) 4, s. 209—222.
15. Pečar, J., Maver, D., Zobec, Z.: Tatvine v samopostrežnih prodajalnah. Ljubljana, Center za samoupravno normativno dejavnost 1981, 269 s.
16. Razović, M.: Bauljanje labirintom, Danas, 4.—7. 89., s. 43.
17. Rieck, M.: Einsatz einer Buchsicherungsanlage in der Universitätsbibliothek der TU. Bibliotheksdienst, 21 (1987) 4, s. 377—381.
18. Schwarzbuch zum Ladendiebstahl /Kuratorium zur Bekämpfung der Wohlstandskriminalität. Baden-Baden, Wesel [1974], 82 s.
19. Security for libraries / ed. M. Brand. Chicago, American library association 1984, 120 s.
20. Stipčević, A.: Povijest knjige. Zagreb, Matica Hrvatska 1985, 561 s.
21. Stirken, A.: Ein Buch ist weg — was tun? Bibliothek aktuell, Konstanz 50 (1985) s. 27—29.
22. Vermisste Bücher. Zentralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig 100 (1986) 6, s. 262—263.
23. Weiss, D.: Book theft and book mutilation in a large urban university library. College and research libraries, Chicago 12 (1981) 4, s. 341—347.
24. Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za varstvo pri delu, 1990.

Theft of Library Materials in Libraries

Marija Milenković, Graduated philologist, Institut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 11, 61000 Ljubljana, Yugoslavia.

Theft in libraries is a phenomenon as old as libraries themselves. In a developed world, librarians, lawyers and criminologists are making a concerted effort to research this deviant phenomenon, and are at the same time developing various kinds of preventive and protective systems.

In our country theft in libraries is a rather neglected area of research. As the tendency to open libraries to the general public increases and there is greater accessibility of library materials, it would be wise to consider the potential perpetrators, library protection and library theft prevention

in general. Since library materials in our libraries are not protected electronically or otherwise, it is the duty of librarians to make every effort not to become the victims of library theft.

In order to become actively integrated into the contemporary European and world trends, knowledge, research and preventive activities should be promoted also in this area, within the framework of librarianship training.

Key words: thefts, libraries, protection, prevention.

UDC 343.711: 026/027